

ουργία των αγροτικών και εργατικών τάξεων, το φύλο, το σώμα, η σεξουαλικότητα, οι ταυτότητες, ο εθνικισμός και ο εθνοτισμός, η παγκοσμιοποίηση, η κοσμοπολιτική και οι υπερεθνικές διαδικασίες, η αντίσταση, το κράτος, η βία και οι συγκρούσεις. Ωστόσο, το πολιτικό δεν αποτελεί διακριτή θεματική.⁹ Ταυτόχρονα, μολονότι η διερεύνηση επί μέρους πολιτικών (των ταυτοτήτων, του πολιτισμού, κ.ο.κ.) αποτελεί σταθερά των ανθρωπολογικών ερευνών, η θεσμική πολιτική πράγματι απουσιάζει από τις μερίμνες τους.

Οι επιστημάνσεις του Fardon και του Spencer φαίνεται λοιπόν να επιβεβαιώνονται: οι έρευνες της εξουσίας πολιτικολογούν χωρίς να μιλούν για πολιτική. Όχι αρκετός πολιτισμός, όχι αρκετή πολιτική, κατακερματισμός, καινοτομίες, ρήξεις... Είναι, άραγε αυτός ο μοναδικός τρόπος απόδοσης της πορείας του ανθρωπολογικού προβληματισμού για την εξουσία;

Η εξουσία και οι μεταμφιέσεις της

Στην πραγματικότητα γνωρίζουμε πάρα πολλά για την εξουσία, αλλά φανήκαμε διστακτικοί να οικοδομήσουμε πάνω στα θεμέλιά τους (Wolf 1994 [1990]: 218).

Η φράση αυτή του Eric Wolf στην προμετωπίδα του πρώτου κεφαλαίου του έργου του Gledhill δείχνει ένα άλλο όραμα για την ανθρωπολογία. Το όραμα αυτό τη συλλαμβάνει ως σωρευτική διαδικασία, όπου «η γνώση και οι κριτικές επιστημάνσεις που αποκτήθηκαν στο παρελθόν μπορούν να δημιουργήσουν νέα ερωτήματα και όπου οι νέες εξελίξεις ενσωματώνουν τα επιτεύγματα του παρελθόντος» (Wolf 1994[1990]:220)· αποστασιοποιείται από τη ρητορική της καινοτομίας και της ρήξης: «στην ανθρωπολογία, σφαιριάζουμε διαρκώς παραδείγματα, απλώς για να τα δούμε να επιστρέφουν στη ζωή και να τα ανακαλύπτουμε σαν να τα βλέπαμε πρώτη φορά» (στο ίδιο). Η ανθρωπολογία πρέπει λοιπόν να προχωρήσει, πέρα από την κατανόηση «κοντά στην εμπειρία» που πρότεινε ο Geertz, στην ανάπτυξη αναλυτικών εννοιών που επιτρέπουν τη σύγκριση και την εξήγηση.¹⁰ Στο πλαίσιο αυτό, ο Wolf σημειώνει ότι από την ανθρωπολογία δεν έλειψαν οι θεωρήσεις της εξουσίας· απλώς δίστασε να τις αξιοποιήσει για να θέσει νέα ερωτήματα, μολονότι ο συνδυασμός των ήδη διαμορφωμένων εννοιολογήσεών της θα μπορούσε να προχωρήσει τον προβληματισμό, αφού καθεμία μπορεί να φωτίσει όψεις που οι άλλες αφήνουν αδιασαφήνιστες.

9. Δεν συμπεριλαμβάνεται, λόγω χάρη, στις θεματικές της Moore (1999), όπου επιχειρείται ένας απολογισμός των εξελίξεων στην ανθρωπολογική θεωρία και όπου, αντίθετα, αναφέρεται το κράτος.

10. Βλ. επίσης Wolf 1999 και 2001.

Το όραμα του Wolf για μια σωρευτική, (συγ)κριτική ανθρωπολογική γνώση, μοιράζεται ο Gledhill (2005). Συμμερίζεται το μεταμοντέρνο σκεπτικισμό του απέναντι στη βεβαιότητα και την σταθερότητα, αλλά και τους ενδοιασμούς του για την πολιτική επάρκεια των μεταδομιστικών θεωρήσεων· την έγνοια του για τις συνέπειες των παγκόσμιων μετασχηματισμών, ιδίως όσων συνδέονται με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού σε όλη την κοινωνική σφαίρα· την αντιουσιοκρατική του αντίληψη για την εξουσία ως σύνθετη έννοια-ιδέα συγχροτούμενη από επιμέρους έννοιες ή πλαίσια –«διαδικασίες ανακάλυψης» (στο ίδιο:39)– που δοκιμάζονται ως προς την επιχειρησιακότητά τους στην κατανόηση της πολυμορφίας των κοινωνικών πραγμάτων. Διακατέχεται από την ίδια μέριμνα για τη συγκρότηση μιας εννοιολογικής σκευής που να καθιστά δυνατή τη σύγκριση.

Η πίστη του Gledhill στη θεωρητική γονιμότητα του συγκριτικού έργου και στην εθνογραφική γονιμότητα της θεωρητικής εμβάθυνσης διαπερνά όλο του το έργο. Διαποτίζει τις μελέτες που προέρχονται από την εθνογραφική του έρευνα, στις οποίες συζητάει κριτικά εννοιολογήσεις και θεωρητικές επεξεργασίες άλλων έργων από την ανθρωπολογία και την ευρύτερη κοινωνική θεωρία, χρησιμοποιώντας τις ως «διαδικασίες ανακάλυψης» (βλ. Gledhill 1995, 1998, 1999, 2004α και 2008). Ο ευρετικός διεμβολισμός του μικρο- με το μακρο-, η διαρκής μετατόπιση από την μακροδομή στη μικροδιαδικασία και πίσω, αποτελεί ένα από τα σπουδαία χαρακτηριστικά των εθνογραφικών αναλύσεών του, που είναι σταθερά προσηλωμένες στην ανίχνευση των πολυσύνθετων διεργασιών της εξουσίας: «η διεξοδική εθνογραφική δουλειά αποτελεί αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την συγκρότηση μιας ανθρωπολογίας της εξουσίας» υπογραμμίζει, προσυπογράφοντας την άποψη του Wolf (Gledhill 2009α:21). Η σύγκριση, ο στοχασμός πάνω στις νέες συναρθρώσεις της εξουσίας, η κριτική (επαν)εξέταση και σύνθεση των θεωρητικών εξελίξεων εντός και εκτός ανθρωπολογίας, ο έλεγχος της αντοχής και της δυνατότητας εμπλουτισμού εννοιών και θεωρητικών πλαισίων που έχουν αναπτυχθεί σε διαφορετικά συμφραζόμενα, με στόχο το προχώρημα της ανθρωπολογικής γνώσης, όλα αυτά έχουν καταστεί αυτόνομη συνιστώσα του έργου του και πολύτιμη προσφορά του στον ανθρωπολογικό στοχασμό της εξουσίας και του πολιτικού γενικότερα. Ενσάρκωση αυτής της συνιστώσας αποτελεί το ανά χείρας βιβλίο, καθώς και μία εκτενής κριτική συζήτηση των ανθρωπολογικών μελετών για την εξουσία (Gledhill 2009α), που θα μπορούσε να θεωρηθεί συνέχειά του· επίσης μια σειρά συνθετικές μελέτες με πιο ειδικές θεματικές, όπως αυτές που αφορούν το νεοφιλελευθερισμό (Gledhill 2001, 2004β, 2006 και 2009β) και τα ανθρώπινα δικαιώματα (Gledhill 1997, 2002 και 2003).

Στις *Μεταμφιέσεις της εξουσίας*, ο Gledhill ανατέμνει τον ανθρωπολογικό προβληματισμό για την εξουσία και το πολιτικό από την εποχή της κλασικής

πολιτικής ανθρωπολογίας έως το τέλος του 20ού αιώνα, πρωτοστατώντας στην ανασυγκρότηση μιας «νέας» και πολυσχιδούς πολιτικής ανθρωπολογίας. Προχωρά πέρα από τη ρητορική της ρήξης, προκειμένου να διερευνήσει τις συνέχειες, και ανασύρει συζητήσεις και έργα που η εγκατάλειψη των προσεγγίσεων στις οποίες ανήκαν έριξε στη λήθη. Συνθέτοντας σε ενιαία συζήτηση, μια ευρεία γκάμα ασύνδετων έως τότε θεωρήσεων και θεματικών, ελέγχει την αναλυτική εμβέλεια και τη συγκριτική δύναμη εννοιών και προσεγγίσεων, προκειμένου να εντοπίσει τα κενά και να θέσει νέα ερωτήματα.

Από τη οπτική αυτού του εξαιρετικής λογιωσύνης έργου, η κριτική εμπλοκή της ανθρωπολογίας στη συζήτηση για την εξουσία δεν εμφανίζεται διόλου ισχυρή, παρά τις εύστοχες κριτικές που της έχουν ασκηθεί. Αντίθετα, όπως φαίνεται στο πρώτο και το δεύτερο κεφάλαιο, οι ανθρωπολογικές μελέτες της εξουσίας συνέβαλαν στον αναπροσδιορισμό της αντίληψης για το πολιτικό αυτό καθαυτό. Αποκαλύπτοντας, παρά τις αποικιοκρατικές προϋδεάσεις τους, τις θεμελιακά ευρωκεντρικές αφηγήσεις που υπέβρισκαν στην ανάλυση της συγκρότησης του πολιτικού στις λεγόμενες «πρωτόγονες» κοινωνίες, και τις συνακόλουθα ακατάλληλες ερμηνείες του, ανέδειξαν ταυτόχρονα τις «παράμορφώσεις» που επιφέρει η δυτική εννοιολόγηση του πολιτικού στην πρόσληψη και κατανόησή του και στις ίδιες τις δυτικές κοινωνίες. Κλώνισαν έτσι παγιωμένες δυτικές ιδέες για το πολιτικό, παρά την σχετική έλλειψη ευαισθησίας απέναντι στην πολιτισμική διαφορά έως τη δεκαετία του 1980 (π.χ., στις ιθαγενείς ιδέες για την δικαιοσύνη ή την άσκηση της εξουσίας). Αμφισβήτησαν την μοναδικότητα του κράτους ως μορφής πολιτικής οργάνωσης, την συνταύτιση της πολιτικής εξουσίας με τον καταναγκασμό (Clastres 1992[1974]), καθώς και την ουτοπία της «πρωτόγονης εξισωτικής κοινωνίας». Ταυτόχρονα, προβληματοποίησαν την ιδέα ότι η εξουσία ενοικεί στους πολιτικούς θεσμούς, δείχνοντας ότι συγκροτείται –και– σε περιοχές μη εμφανώς πολιτικές και ανέτρεψαν έτσι την εμπεδωμένη ιδέα ότι το πολιτικό μπορεί να συγκροτηθεί σε αυτόνομη σφαίρα. Υπό αυτή την έννοια, συνεισέφεραν στις συζητήσεις για την εξουσία που διεξάγονταν και εκτός ανθρωπολογίας.

Μια δεύτερη περιοχή των «μεταμφιέσεων της εξουσίας» που διερεύνησαν, καθυστερημένα έστω, οι ανθρωπολογικές μελέτες είναι η αποικιακή διαδικασία. Όπως δείχνει στο τέταρτο κεφάλαιο ο Gledhill, η αποικιοκρατία ιστορικοποιήθηκε και το αφήγημα της αδιαμφισβήτητης αποικιακής κυριαρχίας υπέστη σοβαρές ρωγμές από το ευρύ φάσμα των μελετών της «αντίστασης», ο ορισμός της οποίας προκάλεσε επίσης πολλές αντιπαραθέσεις (Worsley 1970[1957], Comaroff 1985, Keesing 1992, Ortner 1995) – σημαντικό μέρος των μελετών πυροδότησε η εισαγωγή της σκέψης του Gramsci, και ιδίως η ερμηνεία της από τον Scott (1985), καθώς και το έργο διανοητών της μεταποικιακής εποχής, με πρωτοστατούντες συνεργάτες των «μελετών των υπάλληλων ομάδων»

(subaltern studies). Συνάμα, καταδείχθηκαν οι περίπλοκες πολιτικές διεργασίες που συντελούνταν στο τοπικό επίπεδο, οι σύνθετοι τρόποι με τους οποίους επιβαλλόταν η αποικιακή κυριαρχία και η ποικιλομορφία της ανταπόκρισης των αποικιοκρατούμενων (Wolf 2008[1982], Comaroff και Comaroff 1991), η πολύμορφη κληρονομιά που άφησε η αποικιοκρατία στα μεταποικιακά κράτη (συμβάλλοντας, μεταξύ άλλων, στην πολυσχιδή διαιώνιση της δυτικής ηγεμονίας) (Dirks 1987). Τέλος, αποκαλύφθηκε ότι οι αποικίες λειτούργησαν ως «εργαστήριο της νεωτερικότητας», στο οποίο παρήχθησαν πολλές από τις μορφές καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, τις πολιτικές εξουσίας, χειραγώγησης και καταπίεσης και τις πολιτικές ιδέες, που στη συνέχεια εφαρμόστηκαν και στις μητροπόλεις και θεωρήθηκαν δικό τους προϊόν (Mintz 1985, Stoler 1995).

Όπως σημειώνει ο Gledhill σε μεταγενέστερο έργο του (2009α), οι όροι «ηγεμονία», «κυριαρχία» και «αντίσταση» αναπτύχθηκαν αναλυτικά προς τις πιο διαφορετικές κατευθύνσεις και μετά την περίοδο της αποικιοκρατίας, προκειμένου να ανιχνευθούν οι νεωτερικές μορφές εξουσίας ακόμα και στις πιο καθημερινές πτυχές της κοινωνικής ζωής. Οι θεωρήσεις της αντίστασης αποδείχτηκαν ιδιαίτερα λειτουργικές, καθώς πρόσφεραν τη δυνατότητα να εφαρμοστούν τα ίδια αναλυτικά εργαλεία σ' ένα ευρύ φάσμα υποκειμένων εθνογραφικής έρευνας (από τους ιθαγενείς λαούς, τους μικροκαλλιεργητές και τους ακτήμονες εργάτες γης έως τις εργατικές τάξεις των πόλεων και τις μάζες των κατατρεγμένων) και ερευνητικών αντικειμένων (όπως το φύλο και η σεξουαλικότητα). Έγιναν δε ιδεολογικά ελκυστικές στο πλαίσιο των μειωμένων προσδοκιών για ριζική κοινωνική αλλαγή και πολιτική δράση που διαμόρφωνε η εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού (2009α:14). Εξ ίσου αξιοσημείωτη αποδείχθηκε η προσφορά της ανθρωπολογίας στο στοχασμό των νεωτερικών μορφών εξουσίας, που προσέλκυσαν σταδιακά περισσότερο το ενδιαφέρον των ανθρωπολόγων. Οι ανθρωπολογικές αναλύσεις άντλησαν δημιουργικά από τη θεώρηση των θεσμών ως τρόπων πειθαρχικής εξουσίας του Foucault, διερευνώντας τόσο το ρόλο των μη κυβερνητικών (με τη στενή έννοια) θεσμών στη σφυρηλάτηση της ηγεμονίας, όσο και τις μορφές κρατικής εξουσίας (στο ίδιο:14).

Μολονότι η πολιτική ανθρωπολογία έχει κατηγοριοποιηθεί ως η μελέτη των μη δυτικών μορφών πολιτικής οργάνωσης, δεν ανέπτυξε ιδιαίτερα τον προβληματισμό γύρω από τις θεμελιακές διαφορές των προβλημάτων που αυτές, και ιδίως οι κοινωνίες χωρίς κράτος, έχουν να επιλύσουν. Ωστόσο, η εμπλοκή της στη συζήτηση για τους μη δυτικούς κρατικούς σχηματισμούς δεν είναι αμελητέα (βλ. *εδώ*, κεφάλαιο 2). Ανέδειξε τις καταπιεστικές συνέπειες του σχηματισμού ενός κράτους, παρακολουθώντας τις διαδικασίες επέκτασης της κυριαρχίας του (Diamond 1974, Silverblatt 1987), καθώς και τις αντιφατικές πολιτικές δυναμικές που ενεργοποιούσε η συγκέντρωση της εξουσίας στις γειτονικές κοινωνίες (Gailey και Patterson 1988). Παρά ταύτα, όπως επισημαίνει ο Gledhill (κεφά-

λαιο 3), ο ανθρωπολογικός προβληματισμός γύρω από τα ιδιαίτερα πολιτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των διαστρωματωμένων ιστορικών αγροτικών κοινωνιών, και ιδίως γύρω από τη συγκέντρωση της εξουσίας σ' εκείνες που συνδέονται με τις μεγάλες θρησκείες, υπήρξε μάλλον περιορισμένος (π.χ., Dumont 1970, Geertz 1980). Κατηγορήθηκε δε ότι υποτίμησε τόσο το δυναμικό του προαποικιακού κράτους στην (ανα)παραγωγή της κοινωνίας όσο και το ρόλο της αποικιοκρατίας στην απισχνασμένη αναπαράσταση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας (Dirks 1987, πρβλ. Ong 1999)· δεν μπόρεσε έτσι να κατανοήσει επαρκώς πώς τα ιστορικά πολιτισμικά μοντέλα της φύσης, της κοινωνίας, της διακυβέρνησης και του κράτους –τα οποία μετασχηματίστηκαν μεν από τη δυτική κυριαρχία, αλλά δεν εξαλείφθηκαν– συνεχίζουν να επηρεάζουν την πολιτική ζωή αυτών των κοινωνιών έως σήμερα, διαμορφώνοντας μια νεωτερικότητα διαφορετική από τη δυτική (Ong 1996), ούτε πώς οι εξελίξεις σε ορισμένες τουλάχιστον από τις κοινωνίες αυτές επηρέασαν τις εξελίξεις στον δυτικό κόσμο.

Όπως αφήνει να διαφανεί ο Gledhill (κεφάλαιο 5), η πρωτοβουλία ανάλυσης της «υψηλής πολιτικής» και των επίσημων θεσμών διακυβέρνησης στα μεταποικιακά κράτη ανήκει στην πολιτική επιστήμη.¹¹ Η ανθρωπολογία ωστόσο έχει πολύτιμη συνεισφορά στη μελέτη του μεταποικιακού κράτους (και του κράτους γενικότερα), καθώς έχει ασχοληθεί με τη μελέτη των «μεταμφιεσμένων» όψεων της κρατικής εξουσίας, των σχέσεων εξουσίας που είναι κρυμμένες πίσω από την πρόσοψη του «επίσημου κράτους». Με ορόσημο το συγκριτικό έργο του Karferer (1988) για την πολιτισμική συγκρότηση του κράτους, οι ανθρωπολόγες του κράτους, εστιάζοντας την προσοχή τους κυρίως στα μεταποικιακά κράτη, προώθησαν δημιουργικά τον κριτικό προβληματισμό της πολιτικής θεωρίας που εκκέντρωσε την βεμπεριανή εννοιολόγηση του κράτους και τη συνακόλουθη ορθολογική πραγματοποιημένη εικόνα του. Έδειξαν ότι το κράτος (ανα)συγκροτείται διαρκώς από επί μέρους θεσμούς, ιστορικές διαδικασίες και σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται προς διάφορες κατευθύνσεις, με τρόπους που προσδιορίζονται από – αλλά ταυτόχρονα παράγουν– τον πολιτισμό, ενώ διαμορφώνουν υποκείμενα και πολίτες. Όπως δείχνει ο Gledhill (εδώ, κεφάλαιο 5 – βλ. επίσης Gledhill 2009α), στο πλαίσιο αυτό διερευνήθηκαν οι ιδιαίτεροι τρόποι συγκρότησης συγκεκριμένων μεταποικιακών κρατών, οι σχέσεις μεταξύ των θεσμών και φορέων κρατικής εξουσίας, από τη μια πλευρά, και των τοπικών υποκειμένων, από την άλλη (Nugent 1997), η διαρκής ανασυγκρότηση του κράτους, των συστημάτων εξουσίας, αλλά και των φαντασιώσεων, που το συνιστούν μέσα από πρακτικές της καθημερινής ζωής (Joseph και Nugent 1994, Navaro-Yashin 2002) – αυτό που θα ονομάζαμε «το κράτος από τα κάτω».

11. Σε μεταγενέστερη μελέτη του συμμερίζεται τη μομφή του Spencer στην έλλειψη ενδιαφέροντος των ανθρωπολόγων για τη θεσμική πολιτική (Gledhill 2009α: 14).

Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στους σύγχρονους μετασχηματισμούς της κρατικής εξουσίας υπό τις συνθήκες της νεοφιλελεύθερης αναδόμησης που επιβλήθηκε από τις βορειοατλαντικές δυνάμεις σ' όλες τις χώρες του κόσμου. Η συνάρθρωση της κρατικής εξουσίας με τα ιδιωτικά συμφέροντα και τις παγκόσμιες αγορές, επίσημες και ανεπίσημες, σήμανε την ιδιωτικοποίηση σημαντικού τμήματός της μέσα από αδιαφανείς, σκιώδεις ιστούς, που την αποκεντρώνουν και την μετασχηματίζουν. Κατά τον Gledhill, η έννοια του «σκιώδους κράτους» (Richards 1996), των υπερεθνικών (και εθνικών) δικτύων ή οργανώσεων εξουσίας που συνδέονται με επίσημα πολιτικά δίκτυα ή αυτονομούνται και ενδεχομένως στρέφονται εναντίον του επίσημου κράτους, είναι κρίσιμη για την ανάλυση του νεοφιλελεύθερου κράτους και του «εκδημοκρατισμού» του σε παγκόσμια κλίμακα (βλ. επίσης Gledhill 1999). Η οικοδόμηση του νεοφιλελεύθερου κράτους συνδέθηκε με μεγάλο μέρος της πολιτικής βίας και της «νέας παγκόσμιας απαξίας» (Anderson 1992) που εξαπλώθηκαν σε όλο τον κόσμο (εδώ, κεφάλαιο 7): με μορφές «άγριας κυριαρχίας» (Karfeter 2004) και «καταστάσεων εξαίρεσης» (Agamben 2007[2003]), καθώς και με τη συναίρεση νομιμότητας και παρανομίας που διέπει ολοένα και περισσότερο την κοινωνική και πολιτική ζωή στον κόσμο, μετά τον ψυχρό πόλεμο και τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας.

Όπως τονίζει αλλού ο Gledhill (2009α), η έννοια της κυβερνητικότητας του Foucault αποδείχθηκε ιδιαίτερα παραγωγική στις ανθρωπολογικές αναλύσεις των νεοτερικών τεχνολογιών της εξουσίας, αναδεικνύοντας τη διττή δράση των τελευταίων: τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους μη κυβερνητικές οργανώσεις, δίκτυα, λόγοι και πρακτικές (όπως οι περι «ανάπτυξης», Ferguson 1990 και Escobar 1995) παράγουν εν τέλει «κρατικές συνέπειες» (Trouillot 2001), ενώ ταυτόχρονα τα ίδια τα κράτη, υπό την πίεση των νεοφιλελεύθερων αναδομήσεών τους, αναγκάζονται να αντλήσουν εξουσία από εξωτερικές πηγές, από μη κυβερνητικές οργανώσεις και άλλες υπερεθνικές οντότητες. Τέτοιες διαδικασίες εδραιώνουν αυτό που η Ong (2006) αποκάλεσε «διαβαθμισμένη ή κλιμακωτή κυρίαρχη εξουσία» (graduated sovereignty) και προωθούν εν τέλει μια παγκόσμια κινητή συναρμογή (mobile assemblage) νεοφιλελεύθερων τεχνικών εξουσίας, που συνυπάρχουν και διαπλέκονται με πιο «κλασικές» μορφές διακυβέρνησης (στο ίδιο). Θα μπορούσε κανείς να προσάψει στις συγκεκριμένες μελέτες ότι εστιάζουν στην παραγωγή κρατικών συνεπειών περισσότερο απ' ό,τι στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν αυτές τις συνέπειες οι άνθρωποι που τις υφίστανται. Ωστόσο, δύο πτυχές της συζήτησης για τις μεταμφιέσεις της εξουσίας επισημαίνουν τις εγγενείς δυσκολίες που ενέχουν τα εγχειρήματα αντίστασης και διεκδίκησης, αλλά και τις ρωγμές που ενδέχεται να ανοίξουν: το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ., π.χ., Wilson 1997, Wilson και Mitchell 2003) και το ζήτημα των κοινωνικών κινήματων (Escobar και Alvarez 1992) (εδώ, κεφάλαια 5 και 8 αντιστοίχως· βλ. επίσης Gledhill

1997, 2002 και 2003). Ο Gledhill εκφράζει σημαντικές επιφυλάξεις σ' ό,τι αφορά την ταύτιση της πολιτικής πάλης στις φιλελεύθερες δημοκρατίες με τις πολιτικές των δικαιωμάτων, διότι θεωρεί ότι οι τελευταίες ενσωματώνουν είδη ρυθμιστικής εξουσίας που τις συνδέουν με τις δομές κυριαρχίας και ότι εφ' όσον προωθούν τον ατομικισμό και την εξατομίκευση, στοιχεία εγγεγραμμένα στις πολιτικές αυτές, εν τέλει οι υπάρχουσες δομές κυριαρχίας διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τα κινήματα των δικαιωμάτων, ακόμα και εκείνα που αμφισβητούν τις ατομικιστικές προκειμένες των δομών αυτών (1997:71-72). Η πολιτικοποίηση των ταυτοτήτων αποτελεί ταυτόχρονα προϊόν και αμφισβήτηση των πολιτικών όρων του φιλελευθερισμού, των πειθαρχικο-γραφειοκρατικών καθεστώτων και ορισμένων δυνάμεων του παγκόσμιου καπιταλισμού. Είναι λοιπόν απαραίτητο να θέσει κανείς το ερώτημα πώς, εδράζοντας την αξίωση της αναγνώρισης στην ταυτότητα, μπορεί να αποφύγει την ανακαθυπόταξη των υποκειμένων που έχουν ιστορικά καθυποταχθεί μέσω της ταυτότητας (στο ίδιο: 105). Από την άλλη, ο Gledhill αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τόσο τις απόψεις που θεωρούν τα νέα κοινωνικά κινήματα πανάκεια για τις δυσκολίες της συλλογικής πολιτικής δράσης σε συνθήκες νεοφιλελευθερισμού όσο και εκείνες που θεωρούν ότι κάθε μορφή αντίστασης παράγεται ή εξουδετερώνεται από τις δομές της κυριαρχίας. Εκφράζοντας έντονη ανησυχία για τη νεοφιλελεύθερη αναδόμηση του ίδιου του κοινωνικού ιστού και της καθημερινής ζωής (Gledhill 2004β), θεωρεί ότι οι ανθρωπολόγοι πρέπει να εστιάσουν τις αναλύσεις τους, από τη μια, στις ανεμπρόθετες συνέπειες των νεοφιλελεύθερων προγραμμάτων, οι οποίες αντιστρατεύονται ένα νεοφιλελεύθερο τέλος της ιστορίας, και από την άλλη, στην κατανόηση της κοινωνικής εμπειρίας, προκειμένου να συλλάβουν τις δυσκολίες οικοδόμησης συλλογικών κοινωνικών κινήματων στη σημερινή εποχή, όπου τα άτομα έχουν στη διάθεσή τους διαφορετικούς τρόπους να αντεπεξέλθουν στην υποκειμενική εμπειρία της καθημερινής ταπείνωσης (Gledhill 2009α:28-29).

Πολιτική ανθρωπολογία: Η ανασυγκρότηση μιας «μεγάλης αφήγησης»

Στο σύνολό τους λοιπόν, οι διεγυρμένες θεωρήσεις της εξουσίας είχαν μακροπρόθεσμα θετικές συνέπειες, παρατηρεί ο Gledhill (2009α:15). Παράδοξως δε, ένα από τα ζητήματα στα οποία άσκησαν σημαντική επίδραση ήταν ακριβώς η έννοια του «πολιτισμού», στην αποσταθεροποίηση της οποίας συνέβαλαν. Και τούτο γιατί έδειξαν τον κεντρικό ρόλο των υπερτοπικών και υπερεθνικών σχέσεων εξουσίας στη διαμόρφωση των τοπικών πολιτισμικών μορφών, και ιδιαίτερα την αντικειμενοποίηση και πολιτικοποίηση του «πολιτισμού» στις νεωτερικές συνθήκες. Η πραγματοποίηση των εθνοτικών ομάδων από τα αποικιακά

καθεστώτα, η προσπάθεια συγκρότησης εθνικών κρατών στις μεταποικιακές συνθήκες, οι πολιτικές αξιώσεις στην αναγνώριση του «πολιτισμού» επί μέρους ομάδων ως μέρους του «εθνικού πολιτισμού», συχνά όμως και εναντίον του, η προσφυγή στο ιδίωμα του πολιτισμού, υπό τη μορφή των «ιθαγενών δικαιωμάτων», από ομάδες που απειλούνται από τις αρπακτικές διαθέσεις των υπερεθνικών εταιρειών, όλα τούτα δεν αποτελούν παρά μερικές από τις εκφάνσεις αυτής της διαδικασίας (Gledhill 2009α:10-13).

Επιπλέον, οι ανθρωπολόγοι απέκτησαν τον κατάλληλο εννοιολογικό εξοπλισμό προκειμένου να διερευνήσουν τους κόσμους και τα διλήμματα μιας ευρείας γκάμας σύγχρονων πολιτικά δρώντων υποκειμένων: από τις ελίτ και τις υπό σχηματισμό μεσαίες τάξεις έως τις αντιμέτωπες με την αποβιομηχάνιση εργατικές τάξεις των βορειοατλαντικών κρατών και τα πιο περιθωριοποιημένα θύματα της δομικής βίας ενός παγκόσμιου πολέμου εναντίον των φτωχών (Farmer 2003). Εξοπλίστηκαν επίσης προκειμένου να σκεφτούν τα κράτη σε διάφορα εθνικά, υπερεθνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα και να προβληματοποιήσουν την έννοια των «αποτυχημένων κρατών». Τέλος, συνέβαλαν στο «ξεμοντάρισμα» εντός και εκτός ανθρωπολογίας εδραιωμένων ευρωκεντρικών παραδοχών, μεταξύ άλλων της υπερτιμημένης ικανότητας των βορειοατλαντικών δυνάμεων να καθορίζουν τα παγκόσμια σενάρια, παρελθόντα και μελλοντικά. Μάλιστα, ο Gledhill υποστηρίζει πως, μολονότι οι ανθρωπολόγοι δεν εισήγαγαν οι ίδιοι τον σχετικό προβληματισμό, συχνά τον προήγαγαν με τρόπους που θα ήταν αδιανόητοι χωρίς την συμβολή τους (στο ίδιο: 12) και στρατεύτηκαν στη διερεύνηση των θεμελιωδών προβλημάτων που έχει προκαλέσει ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός σε παγκόσμιο επίπεδο, στο πλαίσιο του ευρύτερου στοχασμού για τη φύση και τις αντιφάσεις της νεωτερικότητας (στο ίδιο: 10). Ωστόσο, όπως επισημαίνει, αυτό που λείπει από μεγάλο μέρος των ανθρωπολογικών μελετών της εξουσίας είναι η επεξεργασία της αρχικής έννοιας της ηγεμονίας του Gramsci, που επικεντρωνόταν στην πολιτική δυναμική των ιστορικών συνασπισμών ταξικών και άλλων δυνάμεων. Κατά την γνώμη του, δεν είναι αρκετό να παραμένουμε στους κόσμους των υπάλληλων ομάδων ούτε να παρατηρούμε τις διαδικασίες της δομικής βίας που εμπλέκουν εκατομμύρια ανθρώπους. Είναι απαραίτητο να επαναφέρουμε ολόκληρη την πολιτική στην πολιτική ανθρωπολογία, αλλά με τρόπο που να λαμβάνει υπόψη τον πολιτισμό, αν θέλουμε να πάμε πέρα από το απλό ευχολόγιο και την προμηθεϊκή αυταπάτη του «speaking truth to power» (στο ίδιο: 29). Γιατί δεν φτάνει να αποδομούμε τα τεχνάσματα και τους μηχανισμούς του νεοφιλελευθερισμού. Είναι απαραίτητο να αναζητήσουμε τι δυνατές εναλλακτικές λύσεις υπάρχουν, από ποιες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, σ' ένα κόσμο τον οποίο ο νεοφιλελευθερισμός έχει αναδομήσει εκ βάθρων (Gledhill 2004β:342).

Αν επανέλθουμε τώρα στο ζήτημα που έθιξα στην αρχή αυτού του σημειώ-

ματος, μπορούμε να πούμε ότι ο ισχυρισμός περί του «θανάτου» της πολιτικής ανθρωπολογίας είναι αμφισβητήσιμος. Απόδειξη το παρόν έργο του Gledhill, καθώς και άλλα, προγενέστερα, που επανέφεραν στο προσκήνιο την πολιτική ανθρωπολογία, όπως του Lewellen (2009[2003], πρώτη έκδοση το 1983) και της Vincent (1990). Η συζήτηση που διεξάγει ο Gledhill εδώ φανερώνει συνέχεια μάλλον παρά ρήξη, καθώς πολλοί ανθρωπολόγοι δεν έπαψαν να ασχολούνται και μετά τη δεκαετία του 1970 με ζητήματα που εντάσσονται στο «σκληρό» πυρήνα του πολιτικού (κοινωνική ιεράρχηση και συγκέντρωση της εξουσίας, χαρκτηρας και σχηματισμός προαποικιακών κρατών, ρόλος της έμφυλης ιεραρχίας στη δημιουργία τους, ιδεολογία και πολιτικές τελετουργίες, μαγεία ως λαϊκή πολιτική δράση, κοινωνικά κινήματα και αντίσταση). Και όπως δείχνει με ενάργεια, όταν ο προβληματισμός που έχει αναπτυχθεί στις μελέτες της εξουσίας συγκεντρωθεί και ανακεφαλαιωθεί, μπορεί να οδηγήσει –στρεφόμενος πιο αποφασιστικά προς τις ίδιες τις δυτικές κοινωνίες– στην κριτική ανασυγκρότηση μιας πολιτικής ανθρωπολογίας που, υπερβαίνοντας σε κάθε βήμα τον ευρωκεντρισμό της, θα εμπλουτίζει την κατανόηση της πολιτικής ζωής στη Δύση, όσο και στα άλλα μέρη του κόσμου.

Παραμένουν όμως ορισμένα ερωτήματα. Πώς προέκυψε η ιδέα του θανάτου της πολιτικής ανθρωπολογίας; Γιατί αγνοήθηκαν έργα που εντάσσονται στο «σκληρό πυρήνα» του πολιτικού; Ή γιατί έργα, όπως της Silverblatt (1987), που συζητούν τον σχηματισμό κρατών, δεν θεωρήθηκε ότι ανήκουν στην πολιτική ανθρωπολογία αλλά στην ανθρωπολογία του φύλου; Η εξήγηση της Vincent είναι ότι το ίδιο το ενδιαφέρον για το πολιτικό και την πολιτική φαίνεται να έχει καταστεί πιο ειδικό (1990:391): η πολιτική ανθρωπολογία δεν «πεθαίνει», αλλά διασπάται σε επιμέρους αντικείμενα ή θεματικές, όπως η κοσμοπολιτική, το κράτος, η αντίσταση, το φύλο κ.ο.κ., που διατηρούν, κατ' αυτήν, την πολιτική αιχμή τους. Γι' αυτό και (ακολουθώντας διαφορετική στρατηγική από τον Gledhill, που κάνει συστηματικά λόγο για πολιτική ανθρωπολογία) τα κατατάσσει σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο ονομάζει «ανθρωπολογία του πολιτικού /της πολιτικής (πρβλ. Vincent 2002). Αυτό, ωστόσο, μετατοπίζει απλώς το ερώτημα γιατί η πολιτική ανθρωπολογία ως τέτοια έπαψε για μεγάλο διάστημα να θεωρείται οπτική αιχμής ή, έστω, διακριτό αντικείμενο. Κι αφήνει ανοιχτό το ζήτημα που έθεσε ο Spencer (όπως και ο Gledhill), γιατί οι ανθρωπολόγοι δεν ασχολήθηκαν για ένα μεγάλο διάστημα με την πολιτική, υπό τη στενή έννοια, του σύγχρονου μεταποικιακού και βορειοατλαντικού κόσμου;

Ο τρόπος συγκρότησης των επιμέρους θεματικών της ανθρωπολογίας (και των άλλων επιστημών φυσικά) είναι ταυτόχρονα ένα τεράστιο επιστημολογικό ζήτημα, στο οποίο ακροθιγώς μόνο θα τολμήσω να υπεισέλθω εδώ, καθώς και ένα πολιτικό ζήτημα, που παραπέμπει στην «πολιτική της ανθρωπολογίας». Σ' ό,τι αφορά το πρώτο, σύμφωνα με τη Moore (1999), η συγκρότηση των πρό-

σφατων θεματικών συνδέεται με την εδραίωση και στην ανθρωπολογία της ιδέας περί του τέλους των «μεγάλων θεωριών και αφηγήσεων», καθώς και με την αναστοχαστική στροφή. «Μεγάλη αφήγηση» συνιστά η ίδια η πολιτική, ακόμα περισσότερο δε τα πολιτικά οράματα και οι ουτοπίες, που έφθασαν στο «τέλος» τους στη δεκαετία του 1980. Αυτό το τέλος δεν σηματοδότησε μόνο μια γενικότερη στροφή από την «μεγάλη», συνολική, πολιτική στις επιμέρους πολιτικές των ταυτοτήτων (έμφυλων, εθνοτικών, εθνικών, θρησκευτικών, κ.ο.κ.) –ασχέτως αν ορισμένες από αυτές ήταν και είναι ριζοσπαστικές– αλλά και μια γενικότερη απαξίωση της ίδιας της πολιτικής, τουλάχιστον στο πλαίσιο της (νεο)φιλελεύθερης δημοκρατίας δυτικού τύπου από το τέλος του ψυχρού πολέμου και πέρα (αν και ήδη ο ψυχρός πόλεμος οδηγούσε σε απομάγευση τα πολιτικά οράματα, ιδίως τα μαρξιστικά, στις χώρες από τις οποίες προέρχεται η ανθρωπολογία). Όσον αφορά την «πολιτική της ανθρωπολογίας» (για την οποία βλ. το κεφάλαιο 9), στο θαυμάσιο έργο της *Anthropology and Politics*, η Joan Vincent (1990) δείχνει ότι η πολιτική στον ακαδημαϊκό χώρο, που επιβάλλει τα κυρίαρχα παραδείγματα, είναι άρρηκτα δεμένη με ευρύτερους συσχετισμούς δυνάμεων, σχέσεις εξουσίας, ιδέες και πολιτικές και ότι, στην ιστορία της πολιτικής ανθρωπολογίας, πολλές ριζοσπαστικές προβληματικές και «παραδόσεις» (τις οποίες επιχειρεί να ανασύρει σ' αυτό της το έργο) περιθωριοποιήθηκαν από τον εσωτερικό και εξωτερικό συσχετισμό δυνάμεων. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μια τέτοια «παράδοση» συνιστά και η πολιτική ανθρωπολογία της δεκαετίας του 1980, μαρξιστικής έμπνευσης κατά το μεγαλύτερο μέρος της. Άλλωστε, όπως δείχνει ο Gledhill (εδώ, κεφάλαιο 9), η πολιτική της ανθρωπολογίας στον ακαδημαϊκό χώρο αποδείχθηκε συχνά αρκετά συντηρητική ώστε να θέτει εμπόδια όχι μόνο στην ανάπτυξη ριζοσπαστικών ιδεών, αλλά και στην ακαδημαϊκή καριέρα των φορέων τους. Το σκεπτικό της Vincent θα μπορούσε να ερμηνεύσει την ένταση που έχουν εντοπίσει ο Fardon, ο Spencer και ο ίδιος ο Gledhill, ακόμα και στις πιο ριζοσπαστικές περιοχές της ανθρωπολογίας, ανάμεσα στην έντονη πολιτικοποίηση και την υποτονική ενασχόληση με την πολιτική αυτή καθαυτή. Για λόγους απομάγευσης ή για λόγους απαξίωσης, η κυρίαρχη αποπολιτικοποίηση έχει διεισδύσει στις ριζοσπαστικές ανθρωπολογικές γραμμές, κάνοντας και τους ανθρωπολόγους να στρέψουν την προσοχή τους σε ζητήματα πολιτικής των ταυτοτήτων και των δικαιωμάτων. Ο σχετικά σημαντικός αριθμός μεταγενέστερων εκδόσεων στην πολιτική ανθρωπολογία υποδηλώνει μια δυναμική αντιστροφής αυτής της τάσης αυτής (βλ., μεταξύ άλλων, Shore και Wright 1997, Cheater 1999, Kurtz 2001, Vincent 2002, Nugent και Vincent 2004, Gledhill 2009α). Ωστόσο, παραμένει επίκαιρη η υπόδειξη του Gledhill ότι η πολιτική ανθρωπολογία πρέπει να εισαγάγει την «πραγματική» πολιτική στο πεδίο των ερευνών της, προκειμένου να κατανοήσει τις σύνθετες πολιτικές διεργασίες του νεοφιλελεύθερου κόσμου μας.

Οι μεταμφιέσεις της εξουσίας (καθώς και όλο το υπόλοιπο έργο) του John Gledhill υπήρξε βασική κινητήρια δύναμη σ' αυτή την αντιστροφή, στην ανασυγκρότηση του πολιτικού/της πολιτικής ως «μεγάλης αφήγησης», και αυτό του προσδίδει τεράστια ιστορική σημασία. Μετά την πρώτη έκδοσή του το 1994, το βιβλίο επανεκδόθηκε το 2000 (απ' όπου και η παρούσα μετάφραση). Δεν πρόκειται ωστόσο για απλή δεύτερη έκδοση, αλλά για μια αρκετά εκτενή επανεπεξεργασία της πρώτης. Μολονότι η δομή παραμένει η ίδια, οι αλλαγές είναι σοβαρές: εκτός από τη βιβλιογραφική ενημέρωση, που είναι σημαντική, η νέα έκδοση ενσωματώνει μεγάλο μέρος του νέου προβληματισμού και των νέων θεματικών που αναπτύχθηκαν εν τω μεταξύ, ενώ αναπτύσσει παραπέρα ή και αναθεωρεί ορισμένα επιχειρήματα της πρώτης. Ο συγγραφέας δηλώνει στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης ότι, έχοντας ασχοληθεί εν τω μεταξύ με νέο εθνογραφικό υλικό και με νέα ζητήματα, μπήκε στον πειρασμό να ξαναγράψει το βιβλίο από την αρχή, και αν δεν το έκανε ήταν επειδή η μεγάλη διδακτική του χρησιμότητα απαιτούσε να διατηρηθεί η αρχική του μορφή. Το βέβαιο είναι ότι το έργο αυτό έχει πολύ περισσότερο από (αναμφισβήτητη) διδακτική αξία. Ο πλούτος του θεωρητικού και εθνογραφικού υλικού που πραγματεύεται, η σπάνια λογισσύνη του και οι πρωτότυπες συνάψεις και κριτικές παρατηρήσεις που ρίχνουν νέο φως στις προβληματικές τις οποίες συζητάει το καθιστούν μια πανοραμική, περιεκτική μελέτη των επιτευγμάτων και των ελλείψεων του ανθρωπολογικού προβληματισμού γύρω από το πολιτικό – μια μελέτη, τομή και η ίδια σ' αυτό τον προβληματισμό, η οποία ενσαρκώνει την παράδοση της Σχολής του Μάντσεστερ και καθιστά τον John Gledhill επάξιο κληρονόμο του Max Gluckman, την έδρα του οποίου κατέχει στο Πανεπιστήμιο της πόλης.

Η Πελαγία Μαρκέτου, με την επιμέλεια και τη δημιουργικότητα που τη χαρακτηρίζει, κατόρθωσε να επιλύσει δύσκολα μεταφραστικά προβλήματα, καθιστώντας το περίπλοκο αυτό κείμενο ένα ωραίο και εύληπτο ανάγνωσμα στα ελληνικά, που έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνόγλωσση ανθρωπολογική βιβλιογραφία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Agamben, Giorgio 2007[2003], *Κατάσταση Εξαιρέσης: Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπεται την εξαιρέση σε κανόνα*. (Μτφ. Μ. Οικονομίδου). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Anderson, Benedict (1992), «The New World Disorder», *New Left Review* 193.
- Asad, Talal (επιμ.) (1973), *Anthropology and the Colonial Encounter*. Λονδίνο: Ithaca Press.
- Balandier, Georges (1990[1967]), *Πολιτική Ανθρωπολογία* (μτφ. Μ. Θανοπούλου). Αθήνα: Παπαζήση.
- Behar, Ruth και Deborah Gordon, (επιμ.) (1995), *Women Writing Culture*. Μπέρκλεϊ: University of California Press.

- Bourdieu, Pierre (1977[1971]), *Outline of a Theory of Practice*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Cheater, Angela (επιμ.) (1999), *The Anthropology of Power: Empowerment and Disempowerment in Changing Structures*. Λονδίνο: Routledge.
- Clastres, Pierre 1992[1974], *Η Κοινωνία Ενάντια στο Κράτος* (μτφ. Κ. Καψαμπέλη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Clifford, James και George Marcus (επιμ.) (1986), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Μπέριγλεϊ: University of California Press.
- Collier, Jane (1997), «The waxing and waning of ‘subfields’ in North American sociocultural anthropology», στο A. Gupta και J. Ferguson (επιμ.), *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, 117-130. Μπέριγλεϊ: University of California Press.
- Comaroff, Jean (1985), *Body of Power, Spirit of Resistance: The Culture and History of a South African People*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Comaroff, John και Jean Comaroff (1992), *Ethnography and the Historical Imagination: Studies in the Ethnographic Imagination*. Νέα Υόρκη: Westview Press.
- Diamond, Stanley (1999[1969]), «Anthropology in question», στο D. Hymes (επιμ.), *Reinventing Anthropology*, 401-429. Αν Άρμπορ: The University of Michigan Press.
- Diamond, Stanley (1974), *In Search of the Primitive: A Critique of Civilization*. Νιου Μπράνσγουικ: Dutton/Transaction Books.
- Dirks, N. (1987), *The Hollow Crown*. Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- Dumont, Louis (1970), *Homo Hierarchicus: The Caste System and its Implications*. Λονδίνο: Weidenfeld and Nicholson.
- Escobar Arturo και Sonia Alvarez (επιμ.) (1992), *The Making of Social Movements in Latin America: Identity, Strategy and Democracy*. Μπούλντερ: Westview Press.
- Escobar, Arturo (1995), *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Fardon, Richard (επιμ.) (1985), *Power and Knowledge: Anthropological and Sociological Approaches*. Εδιμβούργο: Scottish Academic Press.
- Fardon, Richard (1985α), «Secrecy and Sociability: Two Problems of Chamba Knowledge». Στο R. Fardon (επιμ.), *Power and Knowledge: Anthropological and Sociological Approaches*, 127-150. Εδιμβούργο: Scottish Academic Press.
- Farmer, Paul (2003), *Pathologies of Power: Health, Human Rights and the New War on the Poor*. Μπέριγλεϊ: University of California Press.
- Ferguson, James (1990), *The Anti-Politics Machine: «Development», Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-7*. Νέα Υόρκη: Pantheon Books.
- Gailey, Christine Ward και Thomas C. Patterson (1988), «State formation and uneven development», στο J. Gledhill, B. Bender και M. T. Larsen (επιμ.), *State and Society: The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization*. Λονδίνο: Routledge.
- Geertz, Clifford (1980), *Negara: The Theater State in Nineteenth Century Bali*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Geertz, Clifford (2003[1973]), *Η ερμηνεία των πολιτισμών* (μτφ. Θ. Παροδέλλης). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gledhill, John (1994), *Power and its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics*. Λονδίνο και Μπούλντερ: Pluto Press.

- Gledhill, John (1995), *Neoliberalism, Transnationalization and Rural Poverty: A Case Study of Michoacán, Mexico*. Μπόουλντερ, Σαν Φρανσίσκο και Οξφόρδη: Westview Press.
- Gledhill, John (1997), «Liberalism, Socio-Economic Rights and the Politics of Identity: From Moral Economy to Indigenous Rights». Στο R. Wilson (επιμ.) *Human Rights, Culture and Context: Anthropological Approaches*, 70-110. Λονδίνο: Pluto Press.
- Gledhill, John (1998), «The contribution of Mexican migration to restructuring U.S. capitalism: NAFTA as an instrument of flexible accumulation», *Critique of Anthropology* 18:3: 279-296.
- Gledhill, John (1999), «Official masks and shadow powers: towards an anthropology of the dark side of the state». *Urban Anthropology* 28(3-4): 199-251.
- Gledhill, John (2001), «Disappearing the Poor? A Critique of the New Wisdoms of Social Democracy in an Age of Globalization», *Urban Anthropology* 30(2-3): 123-156.
- Gledhill, John (2002), «Some Conceptual and Substantive Limitations of Contemporary Western (Global) Discourses of Rights and Social Justice». Στο C. Abel και C. Scott (επιμ.) *Exclusion and Engagement: Social Policy in Latin America*, pp. 131-147. Λονδίνο: Institute of Latin American Studies.
- Gledhill, John (2003), «Rights and the Poor». Στο R. Wilson και J. Mitchell (επιμ.) *Human Rights in Global Perspective*, 209-228. Λονδίνο: Routledge.
- Gledhill, John (2004α) «Corruption as the Mirror of the State in Latin America». Στο I. Pardo (επιμ.) *Between Morality and Law: Corruption, Anthropology and Comparative Society*, 155-179. Άλντερσοτ: Ashgate Publishing Company.
- Gledhill, John (2004β), «Neoliberalism». Στο D. Nugent και J. Vincent (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of Politics*, 332-348. Μόλντεν: Blackwell Publishing.
- Gledhill, John (2005), «Some Histories are More Possible than Others: Structural Power, Big Pictures and the Goal of Explanation in the Anthropology of Eric Wolf». *Critique of Anthropology* 25(1):37-57.
- Gledhill, John (2006), «Resisting the Global Slum: Politics, Religion and Consumption in the remaking of Life Worlds in the Twenty-First Century». *Bulletin of Latin American Research*, 25(3): 322-339.
- Gledhill, John (2008), «Introduction: Anthropological Perspectives on Indigenous Resurgence in Chiapas». *Identities: Global Studies in Culture and Power* 15(5): 483-505.
- Gledhill, John (2009α), «Power in political anthropology». *Journal of Power*, 2(1): 9-34.
- Gledhill, John (2009β), «The Rights of the Rich versus the Rights of the Poor». Στο S. Hickey και D. Mitlin (επιμ.) *Rights-Based Approaches to Development: Exploring the Potential and Pitfalls*, 31-46. Στέρλινγκ: Kumarian Press.
- Gough, Kathleen (1968), «New proposals for anthropologists», *Current Anthropology* 9(5):403-435.
- Hymes, Dell (επιμ.) (1969), *Reinventing Anthropology*. Νέα Υόρκη: Random House Inc.
- Joseph, Gilbert και Daniel Nugent (επιμ.) (1994), *Everyday Forms of State Formation: Revolution and the Negotiation of Rule in Modern Mexico*. Ντέραμ: Duke University Press.
- Karferer, Bruce (1988), *Legends of People, Myths of State: Violence, Intolerance and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Ουάσινγκτον: Smithsonian Institution Press.
- Karferer, Bruce (επιμ.) (2004), *State, Sovereignty, War: Civil Violence in Emerging Global Realities*. Οξφόρδη: Berghahn Books.
- Keesing, Roger (1992), *Custom and Confrontation: The Kwaio Struggle for Cultural Autonomy*. Σικάγο: Chicago University Press.
- Knauff, Bruce (1996), *Genealogies for the Present in Cultural Anthropology*. Λονδίνο: Routledge.

- Kurtz, Donald (2001), *Political Anthropology: Paradigms and Power*. Μπούλντερ και Οξφόρδη: Westview Press.
- Lewellen, Ted (2009[2003]), *Πολιτική Ανθρωπολογία: Μια Εισαγωγή* (μτφ. Χ. Μεντζαλιού). Αθήνα: Κριτική.
- Lukes, Steven (2005[1974]), *Εξουσία: Μια Ριζοσπαστική Θεώρηση* (Μτφ. Σ. Καϊτατζή-Γουίλοκ). Αθήνα: Σαβάλλας.
- Lutz, Catherine A. και Lila Abu-Lughod (επιμ.) (1990), *Language and the Politics of Emotion*, 1-23. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Mintz, Sidney (1985), *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. Χάμπελτονγουεθ: Penguin Books.
- Moore, Henrietta (1988), *Feminism and Anthropology*. Καίμπριτζ: Polity Press.
- Moore, Henrietta (επιμ.) (1999), *Anthropological Theory Today*. Κέμπριτζ: Polity Press.
- Navaro-Yashin, Yael (2002), *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Nugent, David (1997), *Modernity at the Edge of Empire: State, Individual and Nation in the Northern Peruvian Andes, 1885-1935*. Στάνφορντ: Stanford University Press.
- Nugent, David και Joan Vincent (επιμ.) (2004), *A Companion to the Anthropology of Politics*. Μόλντεν: Blackwell Publishing.
- Ong, Aihwa (1996), «Anthropology, China and modernities: The geopolitics of cultural knowledge», στο H. Moore, (επιμ.), *The Future of Anthropological Knowledge*, 60-92. Λονδίνο: Routledge.
- Ong, Aihwa (1999), «Clash of civilizations or Asian Liberalism? An Anthropology of the State and Citizenship», στο H. Moore, (επιμ.), *Anthropological Theory Today*, 48-72 Κέμπριτζ: Polity Press.
- Ong, Aihwa (2006), *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Ντέραμ, Β.Κ.: Duke University Press.
- Ortner, Sherry (1984), «Theory in Anthropology since the Sixties», *Comparative Studies in Society and History*, 26 (1):126-166.
- Ortner, Sherry (1995), «Resistance and the problem of ethnographic refusal», *Comparative Studies in Society and History* 37(1):173-193.
- Reiter, Rayna Rapp (επιμ.) (1975), *Toward an Anthropology of Women*. Νέα Υόρκη: Monthly Review Press.
- Richards, Paul (1996), *Fighting for the Rain Forest: War, Youth and Resources*. International African Institute σε συνεργασία με τις εκδόσεις with James Currey (Οξφόρδη) και Heinemann (Πόρτσμουθ, Νιού Χάμψαϊρ).
- Rosaldo, Michelle Zimbalist και Louise Lamphere (επιμ.) (1974), *Woman, Culture and Society*. Στάνφορντ: Stanford University Press.
- Sahlins, Marshall (1996), «The Sadness of Sweetness: The Native Anthropology of Western Cosmology». *Current Anthropology* 37 (3):395-415.
- Said, Edward (1996[1978]), *Οριενταλισμός* (μτφ. Φ. Τερχάζης). Αθήνα: Νεφέλη.
- Scott, James (1985), *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Νιού Χέιβεν: Yale University Press.
- Shore, Cris και Susan Wright (1997), *Anthropology of Policy: Critical Perspectives on Governance and Power*. Λονδίνο: Routledge.
- Silverblatt, Irene (1987), *Moon, Sun and Witches: Gender Ideologies and Class Formation in Inca and Colonial Peru*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Spencer, Jonathan (1997), «Postcolonialism and the political imagination». *Journal of the Royal Anthropological Institute* 3(1):1-19.

- Stoler, Ann (1995), *Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Ντέραμ: Duke University Press.
- Strathern, Marilyn (1985), «Knowing power and being equivocal: three Melanesian contexts». Στο R. Fardon (επιμ.), *Power and Knowledge: Anthropological and Sociological Approaches*, 61-81. Εδιμβούργο: Scottish Academic Press.
- (επιμ.) (1987), *Dealing with Inequality: Analysing Gender Relations in Melanesia and Beyond*. Καίμπριτζ: Cambridge University Press.
- Trouillot, Michel-Rolph (2001), «The Anthropology of the State in the Age of Globalization». *Current Anthropology*, 42(1):125-138.
- Vincent, Joan (1990), *Anthropology and Politics: Visions, Traditions, and Trends*. Τιουξόν: The University of Arizona Press.
- (επιμ.) (2002), *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique*. Οξφόρδη: Blackwell Publishers.
- Wilson, Richard (επιμ.) (1997), *Human Rights, Culture and Context: Anthropological Approaches*. Λονδίνο: Pluto Press.
- Wilson Richard και Jon Mitchell (επιμ.) (2003), *Human Rights in Global Perspective*, 209–228. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge
- Wolf, Eric (1994[1990]), «Facing Power: Old Insights, New Questions». Στο R. Borofsky (επιμ.), *Assessing Cultural Anthropology*, 218-228. Νέα Υόρκη: McGraw-Hill, Inc.
- (1999[1969]), «American Anthropologists and American Society». Στο D. Hymes (επιμ.), *Reinventing Anthropology*, 251-263. Αν Άρμπατο: The University of Michigan Press.
- (1999), *Envisioning Power: Ideologies of Dominance and Crisis*. Μπέρκλεϋ: University of California Press.
- (2001), *Pathways of Power: Building an Anthropology of the Modern World*. Μπέρκλεϋ: University of California Press.
- (2002[1971]), «National liberation», στο J. Vincent (επιμ.), *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique*, 120-126. Οξφόρδη: Blackwell Publishers.
- (2008[1982]), *Η Ευρώπη και οι Λαοί Χωρίς Ιστορία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Worsley, Peter (1970[1957]), *The Trumpet Shall Sound: A Study of 'Cargo Cults' in Melanesia*. Λονδίνο: Paladin.